

Monumenten en bouwhistorie

onderzoek van historische gebouwen

Het vissersdorp Volendam en het voormalige handelsstadje Edam zijn zeer verschillend van aard maar ontleen hun aantrekkingskracht beide aan een authentieke historische uitstraling en de daarbij behorende bebouwing. Als boodschappers uit het verleden verlenen oude gebouwen reliëf aan deze identiteit. De gemeente is echter geen museum waar bezoekers de collectie niet mogen aanraken. Edam en Volendam zijn naast een aantrekkelijke woonomgeving ook economisch van belang als uitgaanscentrum, toeristische attractie en winkelgebied. Het gemeenschappelijke besef dat we zorgvuldig moeten omgaan met wat we nog hebben, vormt de basis van het gemeentelijke monumentenbeleid van de gemeente Edam-Volendam. De gemeente kent verschillende categorieën beschermde panden; rijksmonumenten, provinciale monumenten en gemeentelijke monumenten. In de door de gemeente beschermde categorie zijn verder een aantal gradaties aangebracht die in het bestemmingsplan met een zogenaamde dubbelbestemming zijn vastgelegd.

Bij verbouwingsplannen, restauraties of nieuwbouw moeten de verschillende belangen goed en zorgvuldig afgewogen worden. Dat is werk voor specialisten. De analyse van de ontstaansgeschiedenis van een gebouw vormt het werkgebied van de bouwhistoricus. Bouwhistorisch onderzoek levert een positieve bijdrage aan de planvoorbereiding en vergunningverlening. In de gemeentelijke Erfgoedverordening is het belang van dit soort onderzoek voor een goede besluitvorming vastgelegd. In deze nota wordt ingegaan op het belang van dit soort onderzoek en de werkzaamheden van de bouwhistoricus. Verder komt de rol van bouwhistorie in het planproces aan bod en worden een aantal concrete voorbeelden gegeven.

GEMEENTE EDAM-VOLENDAM

Bouwhistorie

Bij het maken van plannen voor herstel, restauratie of de verbouwingen van een monument speelt de cultuurhistorische waarde een belangrijke rol. Het is bijvoorbeeld van belang om te weten hoe oud een gebouw is en of er na de bouw nog veranderingen hebben plaatsgevonden. Zo kan de voorgevel later vernieuwd zijn of kan het pand een extra verdieping hebben gekregen. Huizen zijn in het verleden namelijk veelvuldig aangepast aan de eisen en wensen van de tijd. Niet iedere verandering is echter een verrijking.

Hierbij speelt bouwhistorisch onderzoek een belangrijke rol. Bouwhistorie richt zich op de bouw-, gebruiks- en bewoningsgeschiedenis van historische panden. Bouwhistorici bestuderen de veranderingen die een gebouw in de loop van de tijd ondergaan heeft. Zij baseren hun bevindingen hoofdzakelijk op constructies, materialen, afwerkingen en de vormgeving daarvan en leggen verbanden met schriftelijke bronnen en historische afbeeldingen.

doel en belang

Bouwhistorisch onderzoek maakt dus duidelijk wat de cultuurhistorische waarden zijn en wat de gevolgen van de bouwkundige ingreep voor deze waarden zijn. Zo kan bijvoorbeeld aangetoond worden dat de vensters in de voorgevel vervangen mogen worden. Of juist dat deze zodanig waardevol zijn, dat herstel van de vensters het uitgangspunt moet zijn. Kan het plan doorgaan of niet? Het bouwhistorisch onderzoek zorgt vooraf voor duidelijkheid voor zowel de initiatiefnemers van de plannen als voor de plantoetsers over de omgang met de aanwezige monumentale waarden en de ruimte voor nieuwe ontwikkelingen. Dat kan bijvoorbeeld betekenen dat om de oorspronkelijke dakconstructie te ontzien een nieuw dakvenster een stukje moet opschuiven of dat een nieuwe trap het beste in het al bestaande trapgat geplaatst kan worden om zo historische vloerbalken te kunnen behouden. Het voortbestaan van een monument is gediend met een (nieuwe) functie. Het uitgangspunt is daarom niet het bevriezen van de bestaande situatie maar vooral het inzichtelijk maken van de mogelijkheden. Met behoud van de belangrijke waarden, dat wel natuurlijk. Zonder bouwhistorische kennis is het immers moeilijk om de gevolgen van verbouwingen en wijzigingen voor het monument in te schatten.

Geschakelde woningen, gebouwd omstreeks 1900. Het rechter huis heeft nog de oorspronkelijke vensterindeling, van het linker huis zijn de ramen gemoderniseerd (Matthijs Tinxarach 5-6 Edam).

In historiserende stijl vormgegeven woningen, in 1914 ontworpen door de bekende kunstenaar W.O.J. Nieuwenkamp. In de gevel zijn oudere gevelstenen hergebruikt (Nieuwehaven 40-42 Edam).

18^e eeuwse kaaspakhuizen aan de Voorhaven in Edam.

diepgang

Dit soort onderzoek is maatwerk. Bij een kleine verbouwing is een beperkt onderzoek vaak al voldoende, bij een ingrijpende verbouwing of restauratie moet uitgebreider gekeken worden. Een zogenaamde bouwhistorische opname of verkenning komt het meeste voor. De bouwhistoricus brengt met een beknopte rapportage de bouwgeschiedenis in kaart en geeft aan welke bouwdelen en elementen uit de verschillende bouwfasen het pand nog bevat. Het resultaat is een beargumenteerde waardering van het gebouw of van een onderdeel daarvan. Het is mogelijk dat er alleen een waardering opgesteld wordt van een onderdeel van een gebouw, bijvoorbeeld van een winkelpui of van het dak. De waardering geeft richting aan de gewenste veranderingen en kan gebruikt worden als toetsingskader voor de initiatiefnemers, de ontwerpers en de planbeoordelaars.

In 2009 zijn door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, de Stichting Bouwhistorie Nederland, de Vereniging Nederlandse Gemeenten, het Atelier Rijksbouwmeester en de Rijksgebouwendienst de zogenaamde *Richtlijnen* opgesteld voor het uitvoeren van bouwhistorisch onderzoek. De *Richtlijnen bouwhistorisch onderzoek* geven een uitgebreid en goed overzicht van de verschillende soorten onderzoek en hoe deze uitgevoerd moeten worden. De gemeente stelt deze *Richtlijnen* bindend voor de uitvoering van bouwhistorisch onderzoek.

bronnen

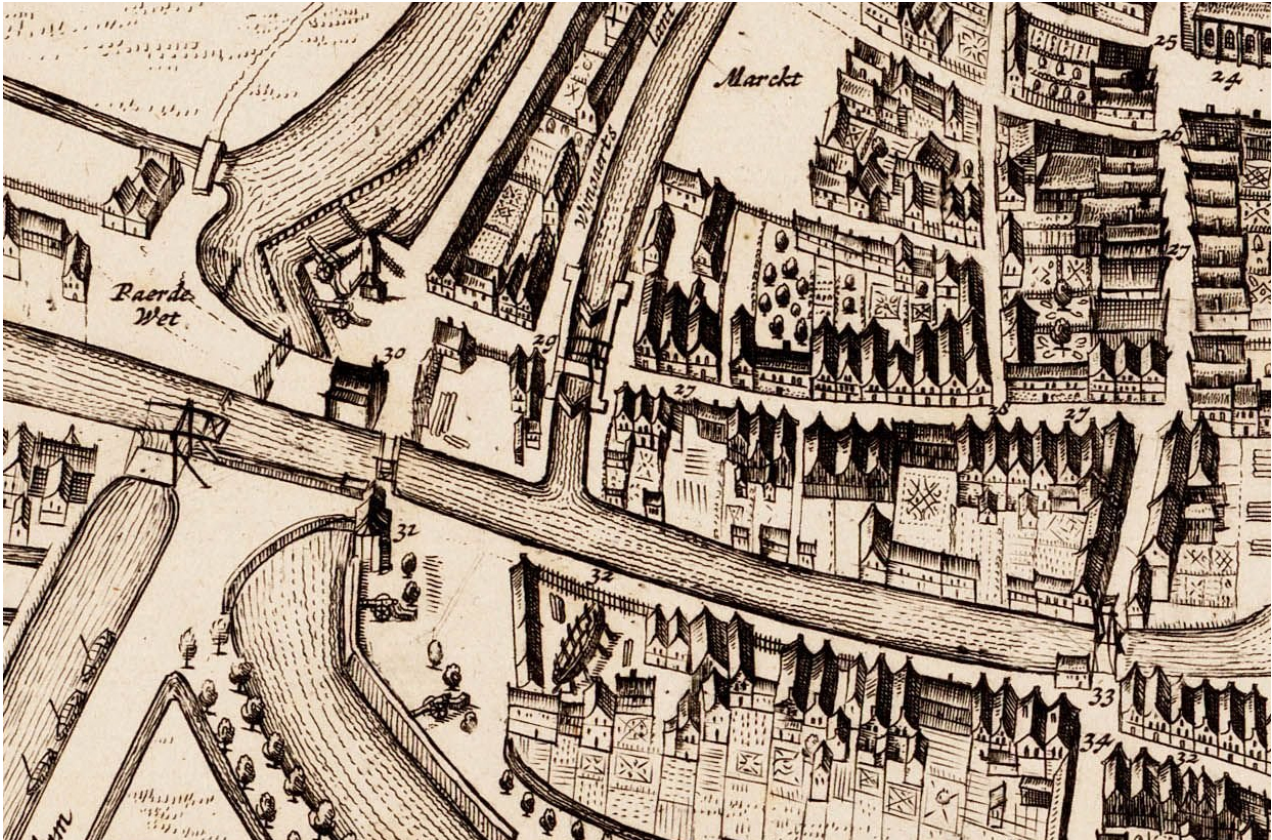
Bij het bouwhistorisch onderzoek kijkt de bouwhistoricus niet alleen naar het gebouw zelf, maar gaat hij ook op zoek naar schriftelijke gegevens en bestaand beeldmateriaal. Welke bronnen kunnen ons informatie opleveren over het te onderzoeken gebouw? Er zijn verschillende mogelijkheden:

het gebouw en de directe omgeving:

Voor het bouwhistorisch onderzoek is het gebouw zelf en de directe omgeving de primaire bron van informatie. Aan de hand van de bouwvorm, gevels, indeling, interieur, afwerking

De houten topgevel van dit huis is later toegevoegd (Spuistraat 31 Edam).

Uitsnede uit een 17^e eeuwse vogelvluchtplattegrond van Edam.

en constructies kan de bouwhistoricus al een goed beeld van het object krijgen. Ook het gebied, de straat of het perceel waar het gebouw zich bevindt zegt veel over de bouwgeschiedenis. In het gebouw wordt specifiek gelet op aanwijzingen van wijzigingen in de vorm van bouwsporen.

literatuur:

In de bestaande literatuur is vaak informatie te vinden over het gebouw of het gebied.

archiefonderzoek:

Archiefonderzoek levert in de meeste gevallen een grote toegevoegde waarde. Allereerst kunnen in het archief bouwdoSSIERS met oude bouw- en verbouwingstekeningen bewaard zijn. Hierop zijn direct de latere veranderingen aan het gebouw af te lezen, zoals bijvoorbeeld een wijziging van de voorgevel of van de kamerindeling in het pand. Ook bouwbestekken, rekeningen en correspondenties kunnen waardevolle informatie opleveren. Tot slot moet ook historisch beeldmateriaal genoemd worden, zoals historische kadastrale kaarten, prenten, tekeningen en historisch fotomateriaal. Deze leveren een schat aan informatie en kunnen bekeken worden via diverse beeldbanken op internet.

referenties:

Door het object met soortgelijke gebouwen te vergelijken kan het onderzochte gebouw beter in de context geplaatst worden. Zo zijn bijvoorbeeld in de gemeente Edam-Volendam veel gebouwen met een houtskelet bewaard gebleven. Deze

In 1944 is de voorgevel van dit huis vervangen in de vorm van een 17^e eeuwse trapgevel (Jan Nieuwenhuizenplein 8 Edam).

Deze bouwtekening heeft betrekking op de vernieuwing van de voorgevel van dit huis in 1956 (Voorhaven 26 Edam).

De zoldervensters in deze topgevel zijn gemoderniseerd met vaste kalven en taatsramen. Daardoor is het historische beeld verschaald (Lingerzijde 47 Edam).

Kadastrale hulpkaart van de bebouwing aan de Dril in Volendam.

In de houten wand van dit pakhuis aan de Gevangenpoortsteeg in Edam zijn verticaal draibare luiken opgenomen.

gebouwen staan niet op zichzelf, maar zijn te plaatsen in de eeuwenoude traditie van houtbouw die in heel Noord-Holland (en ook daarbuiten) van oudsher in de bouwpraktijk werd toegepast.

rapportage

Omdat de omvang, de opzet en de uitvoering van het bouwhistorisch onderzoek sterk afhankelijk is van de onderzoeksvraag, kan voor de rapportage geen vast stramien gegeven worden. De rapportage moet in ieder geval voorzien zijn van de zakelijke gegevens van het gebouw, een tekstuele analyse en waardering, plattegronden, historisch beeldmateriaal en foto's. Daarnaast kunnen faserings- en dateringstekeningen en opmetings- of reconstructietekeningen de resultaten verduidelijken.

Nut, noodzaak, proces en planvorming

Bij werkzaamheden aan een monument moet de bestaande cultuurhistorische waarde zoveel mogelijk bewaard blijven. Alle ingrepen dienen op dit punt getoetst te worden. Een bouwhistorisch onderzoek kan als voorwaarde worden gesteld voor het verlenen van de omgevingsvergunning. In dat geval is het van belang dat het onderzoek in een zo vroeg mogelijk stadium plaatsvindt. Daarmee ontstaat op tijd duidelijkheid over de cultuurhistorische waarden. De opdrachtgever en de ontwerper kunnen zich bovendien laten inspireren door de onderzoeksresultaten en hiermee rekening houden in de verbouwingsplannen. Er ontstaat dan al inzicht in wat wel en wat niet kan. Ook heeft de gemeente in dat geval voldoende informatie om een afweging te maken bij het beoordelen van de geplande wijziging of verbouwing. Bij twijfel over de noodzaak om bouwhistorisch onderzoek uit te laten voeren, kan het zinvol zijn dit vooraf met de gemeente af te stemmen.

Bouwhistorisch onderzoek heeft de meeste impact bij ingrijpende en omvangrijke verbouwingen en waardevolle gebouwen. Lang niet in alle gevallen is het voor de besluitvorming noodzakelijk een gebouw uitgebreid te onderzoeken. Bij kleine ingrepen, waarbij op voorhand al vaststaat dat cultuurhistorische waarden niet of slechts in beperkte mate betrokken zijn of beïnvloed zullen worden, is diepgaand onderzoek meestal niet zinvol.

Wanneer het om onderhoud gaat of ingrepen betreft die beperkt van omvang zijn en waarbij op voorhand vaststaat dat cultuurhistorische waarden niet of slechts in zeer beperkte mate beïnvloed worden zal geen aanvullend onderzoek verlangd worden.

Bij ingrijpendere werkzaamheden als bijvoorbeeld restauratie en herbestemming is bouwhistorisch onderzoek wel noodzakelijk. Ook bij kleinschaliger ingrepen die betrekking hebben op onderdelen, afwerkingen of constructieonderdelen die een onderdeel vormen van de historische structuur, zal vooraf de cultuurhistorische waarde vastgesteld moeten worden.

De omvang en diepgang van het onderzoek moeten afgestemd zijn op de geplande werkzaamheden. Dit zal per monument en per ingreep dus verschillen. Op deze manier staat het gewenste onderzoek altijd in relatie tot de omvang van de plannen.

Voorafgaand kan met de gemeente afgestemd worden of er bouwhistorisch onderzoek uitgevoerd moet worden en zo ja op welke bouwdelen het onderzoek betrekking moet hebben. Als er alleen plannen zijn om een dakkapel te plaatsen, is het bijvoorbeeld niet nodig om uitgebreid bouwhistorisch onderzoek te doen naar de kelder van het gebouw.

uitvoering

Voor de uitvoering van een bouwhistorisch onderzoek kan een beroep gedaan worden op gespecialiseerde bouwhistorische onderzoeksbureaus. Voorwaarde is dat de onderzoekers onafhankelijk en objectief moeten kunnen adviseren. Dat betekent dat zij geen rol mogen spelen in de planvorming of in de toetsing van de plannen voor verbouwing of wijziging van het monument.

Subsidie

Voor een bouwhistorische opname, als onderdeel van een restauratie- of verbouwingsplan, kan door de gemeente subsidie worden verleend tot 50% van de subsidiabele kosten, met een maximum van € 250,00.

Nog aanwezige tekeningen, prenten en informatie in het archief van de gemeente worden (kosteloos) ter beschikking gesteld. In het bijzonder wordt hierbij gewezen op het in 2007 verschenen boek 'Edam, behouden stad' van Corrie Boschma-Aarnoudse.

Voor meer informatie over monumentenzorg en bouwhistorisch onderzoek kan contact opgenomen worden met de gemeente Edam-Volendam.

Edammerweg en Dril in Volendam, gefotografeerd in het begin van de vorige eeuw.

Voorbeelden

Hieronder volgt een aantal voorbeelden zoals ze in de praktijk kunnen voorkomen.

Vooropgesteld dient te worden dat als uitgangspunt voor het doen van bouwhistorisch onderzoek altijd de vraag moet worden gesteld: is er voldoende duidelijkheid over het feit of er door de gewenste ingreep/ ingrepen cultuurhistorische waarden zullen worden geschaad? De diepgang van het eventueel uit te voeren bouwhistorisch onderzoek wordt daarop afgestemd. Iedere zaak is maatwerk.

voorbeeld 1

vervangen voordeur en repareren schoorsteen

Na aankoop wil de nieuwe eigenaar van een gemeentelijk monument de verrotte hardhouten buitendeur vervangen en het voetlood van een lekkende schoorsteen laten repareren.

Bij het vervangen van de voordeur is het van belang of het om een onderdeel gaat dat een bijdrage levert aan de monumentale waarde en dus als zodanig beschermd is. Bij gemeentelijke monumenten zijn deze onderdelen beschreven in het historische rapport dat deel uitmaakt van het bestemmingsplan. Omdat de deur door de vorige eigenaar al eens vervangen is, is deze niet beschreven.

De reparatie van de schoorsteen betreft regulier onderhoud en heeft geen invloed op de cultuurhistorische waarde van het pand.

conclusie:

Voor het vervangen van deze voordeur en het repareren van de schoorsteen is bouwhistorisch onderzoek niet noodzakelijk.

voorbeeld 2

schilderen voorgevel, reparatie dakgoot en plaatsen isolatieglas

Van een gemeentelijk monument is de eigenaar voornemens om onderhoud aan de voorgevel uit te voeren. De werkzaamheden betreffen het schilderen van vensters en gootlijst in dezelfde kleur als bestaand. Het zink in de dakgoot wordt vervangen en alle vensters wil hij voorzien van dubbele beglazing. Ook het voegwerk van de voorgevel wordt vervangen.

Het schilderwerk en het vervangen van de goot betreft regulier onderhoud en heeft geen invloed op de cultuurhistorische waarde van het pand. Bij het plaatsen van isolerende beglazing en het vervangen van het voegwerk is het van belang of het om onderdelen gaat die een bijdrage leveren aan de monumentale waarde en dus als zodanig beschermd zijn. Bij gemeentelijke monumenten zijn deze onderdelen beschreven in het historische rapport dat deel uitmaakt van het bestemmingsplan. In dit geval zijn de vensters en het gevelmetselwerk hierin opgenomen. Bij verandering van beschreven onderdelen is een cultuurhistorische onderbouwing noodzakelijk. Als bijvoorbeeld ook alle ramen vervangen moeten worden om de nieuwe beglazing goed te kunnen plaatsen, dan kan dat van invloed zijn op de monumentale waarde. Ook het vervangen van oorspronkelijk voegwerk moet zo goed mogelijk afgewogen worden.

Gaat het om bouwdelen die geen bijdrage leveren aan de monumentale waarde, omdat het bijvoorbeeld om recente vernieuwingen of uitbreidingen gaat, dan kan deze onderbouwing achterwege blijven.

conclusie:

Voor het schilderwerk en het vervangen van het zink is bouwhistorisch onderzoek niet noodzakelijk.

Voor de verandering van de vensters en het vervangen van het voegwerk zal een beknopt bouwhistorisch onderzoek gevraagd worden. Dit moet bestaan uit een opname ter plaatse met enkele foto's, aangevuld met een vergelijking van de huidige situatie met historische foto's en eventueel aanwezige historische bouwaanvragen. Op grond hiervan kan een waardestelling opgesteld worden.

voorbeeld 3

herbestemming en restauratie

Na jaren van verval bestaan er plannen om een als rijksmonument beschermd pakhuis opnieuw in te delen met drie appartementen. Het casco moet daarvoor gerestaureerd worden, de gevelindeling zal wijzigen en aan de achterzijde is een nieuwe aanbouw gepland.

Bij rijksmonumenten is zowel het interieur als het exterieur, inclusief latere aanpassingen beschermd. De voorgenomen veranderingen zijn naar verwachting van grote invloed op de monumentale waarde van dit pand.

conclusie:

Voor deze restauratie en herbestemming is een wat uitgebreider bouwhistorisch onderzoek noodzakelijk, waarbij het gehele pand bekeken wordt. Een opname op locatie, archief- en literatuuronderzoek leveren de input voor een schriftelijke rapportage met waardestelling waarvan ook ingekleurde faserings- en waarderingsplattegronden deel moeten uitmaken.

Websites

Meer informatie over bouwhistorisch onderzoek is o.a. te vinden op de websites van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en de Stichting Bouwhistorie Nederland:
www.cultureelerfgoed.nl
www.bouwhistorie.nl

GEMEENTE EDAM-VOLENDAM

afdeling: VROM
secties: Bouw- en Milieuzaken
Ruimtelijke Ontwikkeling (monumenten)

telefoon: 0299 398398
e-mail: info@edam-volendam.nl
internet: www.edam-volendam.nl